Yusuf Akçura

TÜRKÇÜLÜĞÜN TARİHİ

Türklük Fikri,
Türkçülük Cereyanı,
Türk Ocakları

Hazırlayan
Erol Kılınç

ÖTÜKEN

YUSUF AKÇURA; 2 Aralık 1876'da Moskova'nın doğusundaki Ulyanovsk'ta (eski adıyla Simbir) dünyaya geldi. Kazan'a göç etmiş Kırım Türkleri'nden aristokrat bir ailenin mensubu idi. Babası çuha fabrikası sahibi fabrikatör Hasan Bey, annesi Yunusoğulları'ndan Bibi Kamer Banu Hanım idi. 2 yaşında iken babasını kaybetti ve annesi ile birlikte yedi yaşına gelmeden İstanbul'a göç ettiler. Annesi, İstanbul'da Dağıstanlı Osman Bey ile evlendi. Kuleli Askeri Lisesi'nde öğrenim gördükten sonra 1895 yılında Harbiye Mektebi'ne girdi. Okulun 2. sınıfında iken Türkçülük hareketlerine katılmaktan dolayı 45 gün ceza aldı. Erkân-ı Harbiye sınıfına ayrıldıktan sonra askeri mahkeme tarafından müebbet olarak Fizan'a sürgün edildi ve askerlikten uzaklaştırıldı. Fizan'a sürgün edilen diğer 83 kişi ile beraber 1899'da Trablusgarp'a ulaştı. Onları Fizan'a gönderecek yol parası bulunamadığından Trablusgarp'ta hapsedildiler. İttihat ve Terakki Partisi'nin girişimleri sonucu bir süre sonra şehir içinde serbest dolaşma izni aldı ve kendisine bazı resmi görevler verildi. Aynı yıl, kendisiyle birlikte sürgün edilmiş olan Ahmet Ferit Bey (Tek) ile Fransa'ya kaçtı. Paris'te üç yıl Siyasal Bilgiler Okulu'na devam etti. Türkçülük fikirleri hayatının bu döneminde olgunlaştı. Akçura, Essai sur l'histoire des institutions du Sultanat ottoman (Osmanlı Saltanatı Kurumları Tarihi Üzerine Deneme) adlı tezini vererek okuldan, üçüncülükle mezun oldu.

1903 yılında, İstanbul'a dönmesi yasak olduğu için amcasının yanına Kazan'a gitti ve dört yıl kaldı. Tarih, coğrafya ve Osmanlı Türk Edebiyatı öğretmenliği yaptı. Ahmet Rıza'nın çıkardığı *Şuray-ı Ümmet* ve *Meşveret* gazetelerinde imzasız yazıları yayımlandı. Kazan'da iken yazdığı ve onu Türk siyâsî hayatında meşhur eden *Üç Tarzı Siyaset* isimli dizi makalesi 1904 yılında Mısır'da yayımlanan "Türk" adlı gazetede çıktı. Türkçülük akımının manifestosu olarak kabul edilen bu 32 sayfalık makalesinde Akçura, Osmanlı İmparatorluğu'nun tekrar eski gücüne kavuşabilmesi için devletin resmî olarak benimseyebileceği muhtemel üç ana düşünceyi (Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük) tetkik etti. Akçura, İstanbul'a geldiği 1908'e kadar Kazan'da siyâsî ve kültürel faaliyetlerde bulundu. Türkçülük fikrini yaymak üzere "Kazan Muhbiri" adlı bir gazete çıkardı. Gaspıralı İsmail Bey, Alimerdan Bey, Abdürreşit Kadı İbrahimof gibi Türkçülerle birlikte 1905'te "Rusya Müslümanları İttifakı" adında bir parti kurdu. Kuzey

Türkleri bu parti sayesinde ilk kez Rus meclisi Duma'ya temsilci gönderdi. Akçura, seçimler bitene kadar siyâsî propaganda yapmaması için hapiste tutuldu. 1907'de bu meclisin dağıtılması, Rusya'daki kaotik ortamı daha da belirsizleştirmiş ve Türklerin faaliyetleri ciddî anlamda sekteye uğramıştır. Tutuklanmak için arandığı sırada, Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet ilan edilmiş ve Akçura Rusya'daki işlerini tasfiye edip 1908 Ekim'inde İstanbul'a gelmiştir.

İstanbul'a geldikten sonra Darülfünun'da ve Mülkiye Mektebi'nde tarih dersleri verdi. Bütün ısrarlara rağmen İttihat ve Terakki Partisi'ne girmedi. 25 Aralık 1908'de İstanbul'da, Ahmet Mithat, Emrullah Efendi, Necip Asım, Bursalı Fuat Raif, Feylesof Rıza Teyfik ve Ahmet Ferit (Tek) ile birlikte Türk Derneği'nin kurucuları arasında yer aldı. Bu derneğin kapatılmasından sonra, 18 Ağustos 1911'de *Türk Yurdu Derneği* kuruldu. Mehmet Emin (Yurdakul), Ahmet Hikmet, Ağaoğlu Ahmet, Hüseyinzade Ali Bey, Doktor Akil Muhtar Bey ile birlikte Yusuf Akçura da kurucular arasında yer aldı ve derneğin yayın organı olan *Türk Yurdu* dergisini 17 yıl boyunca idare etti. Ayrıca 1912'de faaliyete başlayan *Türk Ocağı*'nın kuruluşunda da aktif rol aldı.

Yusuf Akçura, Rusya'daki Türklerin haklarını korumak için de siyâsî organizasyonlar tertipledi. "Rusya Mahkûmu Müslüman Türk-Tatarların Hukukunu Müdafaa Cemiyeti" adlı örgüt, 1916'da kuruldu. Çeşitli Avrupa ülkelerinde Rusya'daki Türklerin haklarını dile getiren konferanslar verdi. 1918 yılında Rusya'daki Türk esirleri kurtarmak için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) temsilcisi olarak Rusya'ya gitti ve bir yıl kaldı.

1919 yılında yurda döndüğünde arkadaşı Ahmet Ferit (Tek) Bey'in kurduğu siyâsî bir parti olan *Milli Türk Fırkası*'na katıldı. Aynı yılın sonunda İngilizler tarafından tutuklandı. 1920'de hapisten çıkınca Ahmet Ferit Bey'in eşi Müfide Ferit'in kız kardeşi Selma Hanım ile evlendi ve Milli Mücadele'ye katılmak üzere Anadolu'ya geçti. Hariciye Vekâleti'nde (Dışişleri Bakanlığı) Genel Müdür olarak görev yaptı. 1923 yılında İstanbul mebusu seçilerek meclise girdi. 1925 yılında Ankara Hukuk Mektebi'nde siyâsî tarih dersleri vermeye başladı. 1931 yılında *Türk Tarih Kurumu*'nun kuruluşunda görevlendirildi ve ertesi yıl kurumun başına getirildi. 1. Türk Tarih Kongresi'ni yönetti. 1933 Üniver-

site Reformu'ndan sonra İstanbul Üniversitesi'nde Siyâsî Tarih profesörü oldu.

Yusuf Akçura, Kars milletvekili iken 11 Mart 1935'te geçirdiği kalp krizi sonucunda İstanbul'da vefat etti; Edirnekapı Şehitliği'ne defnedildi.

Eserleri: *Ulûm ve Tarih* (Kazan 1906), *Üç Haziran Vak'a-yi Müessifesi* (Orenburg 1907), *Osmanlı Saltanatı Müessesatının Tarihine Ait Bir Tecrübe* (İstanbul 1909), *Üç Tarz-ı Siyaset* (İstanbul 1912), *Eski Şûrâ-yı Ümmette Çıkan Makalelerimden* (İstanbul 1913), *Mevkûfiyet Hatıraları* (Kazan 1907, İstanbul 1914), *Rusya'daki Türk-Tatar Müslümanların Şimdiki Vaziyetleri ve Emelleri* (İstanbul 1914), *Şark Meselesine Ait Tarihî Notlar* (İstanbul 1920), *Muasır Avrupa'da Siyâsî ve İçtimaî Fikirler ve Fikir Cereyanları* (İstanbul 1923), *Siyaset ve İktisat* (İstanbul 1924), *Tarih-i Siyâsî Dersleri I-IV* (İstanbul 1927-1935), *Türk Yılı* (İstanbul 1928), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri* (İstanbul 1940), *Tâ Kendim -Yahut Defter-i A'mâlim-* (İstanbul 1944).

-I- Bir Mes'ele 15
Türk'ün Tarifi 15
Milliyet Fikri 16
"Millet"in Tarifi 16
Milliyet Fikrinin Türkler Arasında İntişarı [Ortaya Çıkışı] 17
Milliyet Fikrinin Suret-i Tezâhürü [Ortaya Çıkış Şekli] 18
Garb Türklerinin Avrupa İle Münâsebetleri 19
"Tanzîmât" ve "Yeni Osmanlılar" 22
Tanzîmâtçılarla Yeni Osmanlılarda Milliyet Mefhumu 28
Tanzîmât Edebiyatında Türkçülük 30
Lisanda Bütün Türkçülüğün İlk Emâreleri: Ahmed Vefîk Paşa 33
Filolocya Ve Târihte Türkçülük: Mustafa Celâleddin Paşa 38
İlk Türkçülerin Umûmî Vasıfları 46
Türkçülüğe Müsteşriklerin Te'sîri 48
Türkçülük Fikri ve İngiliz-Rus Münâsebâtı [Münâsebetleri] 49
Macarlı Vamberi 53
-II- Âzerî Türklerinde Türkçülük: 55
Ahund-Zâde Mirza Feth-Ali 55
-III- Garb Türklerinde Türkçülüğün İkinci Devresi 61
Süleyman Paşa 62
Buhârâlı Şeyh Süleyman Efendi 68
Ahmed Midhat Efendi 73
Ahmed Cevdet Paşa 75
Milliyet-i Osmaniyye [Osmanlı Milliyeti], Vahdet-i İslamiyye [İslam Birliği] ve Türkçülük 77
-IV- Şeyh Cemâleddin Afganî 81
-V- Kafkas, Kırım ve Kazan Türklerinde Milliyet Fikri 87
Rusya'da İlk Türkçü Gazete: Hasan Beğ Zerdâbî'nin *Ekinci*'si 88
Ünsî-Zâdeler Matbu'âtı 90
İsmâil Beğ Gaspırınski: Tercüman 92
Kazan Türklerinde İlk Milliyetçilik Sesi: Şahâbeddin Mercânî 107
Türklük Şubeleri Arasında Münâsebât [Münâsebetler] 112
-VI- Türkçülüğün Üçüncü Faâl Devresi 114
Ş. Sâmi Beğ 115
Necib Âsım Beğ 120
Veled Çelebi 126
İkdâmcı Cevdet Beğ 131
Abdülhamîd Devrinin Türkçülüğe Karşı Aldığı Vaziyet 132
Emrullah Efendi 135
Bursalı Tâhir Beğ 136
Râif Fuad Beğ 141
Necib Beğ 143

Müftüoğlu Ahmed Hikmet Beğ..... 145
Millî Şâir Emin Beğ..... 147
-VII- Siyâsî Türkçülük..... 175
Tunalı Hilmi..... 175
Akçuraoğlu Yusuf..... 178
Hüseyin-Zâde Ali Beğ..... 204
-VIII- Ağaoğlu Ahmed Beğ..... 215
-IX- Türkçülükte Taazzî [Kurumlaşma] Devresi..... 241
"Türk Derneği"..... 242
"Türk Yurdu"..... 246
"Türk Ocağı"..... 249
Genç Kalemler..... 255
Hamdullah Subhi Beğ..... 257
Gök Alp Ziyâ Beğ..... 264
-X- Türkiye Cumhuriyeti..... 269

Kızım Ülgen ve Oğlum Tuğrul'a

Hazırlayanın Sunuşu

Bu metin, İstanbul'da, Yeni Matbaa'da, 1928 yılında basılmış ve Türk Ocakları Merkez Heyeti tarafından yayınlanmış olan, *Türk Yılı 1928* adlı yıllığın 289-455 sahifelerinden alınmış bir makaledir. Bu mecmuayı toplayan da, bu makalenin yazarı olan Akçuraoğlu Yusuf Beğ'dir. Elinizdeki kitap, bu makalenin kitap halinde yayınlanmış halidir.

Metni sadeleştirmeye gerek duymadık, ama bugünkü nesiller arasında kullanımdan düşmüş, battal hale gelmiş kelime ve terkipler **köşeli parantezler** içinde, yazarının cümlelerine uygun bir imla ve açıklama ile belirtilmiştir. Yer yer okuru aydınlatmak için **(Haz. Notu)** kısaltması konularak notlar, açıklayıcı bilgiler verilmiştir. Kitabın tertibi, metnin akışına halel getirmemeye dikkat edilerek tarafımızdan yapılmıştır. Sadece yazarın vurguladığı kelime, ibare ve cümleler siyahla vurgulanmış; italik beyaz yazılar ise bizim tasarrufumuz olup okumayı, anlaşılmayı daha rahatlatıcı hale getirmek istediğimiz için tercih edilmiştir. Bu işlem yapılırken, okurun açıklanan kelimelerin eski kullanılış şekilleriyle, yani eski harfli metinle, 90 yıl önceki yazı dili ve üslübuyla ünsiyet peyda etmesine, kelime haznesinin, hafızasının bu anlamda zenginleştirilmesine yardımcı olmak niyeti de göz önünde tutulmuştur.

Metinde geçen kavisli parantezlerin tamamı yazarındır.

Gözden kaçanlar, kusurlar elbette vardır; kusur bizim, af okuyucunundur.

Erol Kılınç

-I-
Bir Mes'ele

"Türk Milliyeti" fikri, Türkler arasına ne zaman ve nerede girdi?- İşte halli pek de kolay olmayan bir târih mes'elesi...[1] Asıl mes'elenin halli yolunda çalışmaya başlamadan evvel, kullandığımız iki tabirden, "Türkler" ve "milliyet fikri" tabirlerinden kasdettiğimiz manâları, açıkça tayîn etmeliyiz.

Türk'ün tarifi

"Türkler" dediğimiz zaman, etnografya, filolocya ve târih müntesiplerinin bazan "Türk-Tatar", bazan "Türk-Tatar-Moğol" diye yâd ettikleri bir ırktan gelme, âdetleri, dilleri birbirine pek yakın, târihî hayatları birbirine karışmış olan kavim ve kabîlelerin mecmû'unu [toplamını] murâd ediyoruz. Bu cihetle İranlı ve Avrupalı bazı muharrirlerin, ve onlara uyarak bazı Osmanlı muharrirlerinin Tatar dedikleri Kazanlılar, Âzerbaycanlılar.. ilh. ile berâber, Kırgızlar, Yakutlar da "Türkler" tabirinin içinde demektir.

---

[1] Biz bu mühim târih mes'elesini, bu makalemizle tamamen halletmek iddiasından çok uzakız. Mes'eleye dâir ufak bir kalem tecrübesi yapıyoruz. Ve *"Yıl"*ın [*Türk Yılı-1928'*i kasdediyor.(Haz. Notu)] bu nüshasında o tecrübeyi de ancak 1908 senesine kadar getirebildik. İlerisini, Tañrı nasîb ederse, gelecek "Yıllar"da ikmâle çalışırız.

Milliyet fikri

Her kavim ve hatta kabîle, diğer kavim ve kabîlelere karşı dâima kendi hususiyetini [ayırıcı özelliğini] hissetmiş ve ekseriya kendi tefevvukunu [üstünlüğünü] iddia eylemiştir. Bu his ve iddia, zannederim ki milliyet fikrinin insiyâkî bir mebde'idir [içgüdüsel bir çıkış ilkesidir]. Türk kavim ve kabilelerinde bu his ve iddianın her zaman mevcut olduğunu hiç korkmadan tasdîk edebiliriz.[2]

Lakin bahsimizin mevzû'u olan "milliyet fikri", bu his ve iddianın çok mütekâmil [olgunlaşmış] bir safhasıdır. Kabîle ve kavmiyet hissinin, milliyet fikri derecesine yükselmesi, şarkta değil, garbda vukû'a gelmiştir. Avrupa kavimleri, bir çok âmillerin [etkenlerin] te'sîri altında, husûsiyle [özellikle] XV'inci asırdan itibaren, milliyet mevzû'unu işleyerek, nihâyet XIX'uncu asır ortalarına doğru, bugün anladığımız manâda milliyet fikrini tayîn ettiler. Zamanımızda milliyet fikrinin, tabir-i diğerle [diğer deyişle] milliyet prensipinin muhtevâsı [içeriği] şudur: *"Bir millet teşkil etmiş olan efrâd-ı beşeriyye [beşerî, fertler], müstakil bir devlet halinde ta'azzî ederek [organize olarak] yaşamak hakkını hâizdir."*- Bu cümlenin açık anlaşılması'yçün, "millet" tabiriyle ifâde olunan realitenin iyi bilinmesi icâb eder.

"Millet"in tarifi

"Millet" nedir? Şe'niyette [gerçek hayatta] milletler mevcut olmasına rağmen, milletin tarifi o kadar kolay değildir. Milletlerin şe'niyette teşekkülüne olduğu gibi, nazariyatta tarifine de siyâsî menfaatlerin müdahale ve te'sî-

[2] İslam devrinde Türkler millî hislerini, millî gururlarını izhâr etmişlerdir [açığa vurmuşlardır]; şu'ûbiyye hareketine Türklerin iştiraki [katılmış olması] muhakkaktır. Millî Türk gururunu pek sarih [açık] ifâde eden *Divânu Lûgati't-Türk* sâhibinin şu'ûbiyyecilerden olduğunu bazı müsteşrikler yazıyor.

ri olmuştur. Bugün "millet"in tam ilmî diyebileceğimiz bir tarifini bulup gösteremeyiz; "millet"in birkaç türlü tarifi vardır: Ta'azzî [organize olma] halinde bulunan her millet mevcut şerâite [şartlara] ve istihdâf olunan [hedeflenen] gayeye göre, "millet"i tarif etmiştir; mesela Almanlar ve İslavlar ırk ve lisanı (yani târihî mecburiyeti), Fransızlar arzu ve irâdeyi (yani ferdî hürriyeti), İtalyanlar arazi ve lisanı (yani coğrafî ve târihî mecburiyeti), milletin tekevvün ve idâmesinde [oluşmasında ve devam etmesinde] en esaslı âmil [etken] olarak almışlardır. İmkân dâiresinde şey'î (objektif) kalmak arzusuyla biz, milleti şöyle tarif etmek istiyoruz:

> *"Millet, ırk ve lisanın esâsen birliğinden dolayı ictimâî vicdânında [toplumsal vicdanında] vahdet hâsıl olmuş [birlik meydana gelmiş] bir cemiyet-i beşeriyyedir [insan topluluğudur]."* –

Millet bu suretle tarif olununca, muhtelif tarifler az çok te'lif edilmiş [birbiriyle uyumlu hâle getirilmiş] ve "milliyet fikri"nin neden ibâret olduğu da hayli tavazzuh etmiş [açıklık kazanmış] olur.

İşte şu suretle manâsını tayîn ettiğimiz "milliyet fikri" hudut ve mâhiyetini biraz evvel izâh ettiğimiz Türklerin arasına ne zaman, nerede ve nasıl nüfuz etti?

Milliyet fikrinin Türkler arasında intişarı [ortaya çıkışı]

Fikrin Avrupa'dan gelmiş olduğuna göre, Avrupa ile en çok temas ve münâsebâtı [münasebetleri] olan, Avrupa medeniyetinden az çok feyz almaya başlayan Türk kavimlerinin diğerlerinden evvel bu fikirle istînâs etmiş [tanışmış] olmaları icâb eder. Bu şerâiti hâiz [şartları taşıyan] Türk kavimleri, eskiden Osmanlı Türkleri denilen Garb

Türkleri ile Kırım Türkleri ve Şimal Türklerinin İdil havzasında yaşayan aksâmıyla [bölümleriyle] Kafkasya'da sâkin Âzerî Türkleridir. Filvâki' [gerçekten], XIX'uncu asrın sonlarına doğru Türklerin bu dört kümesinin dördünde de milliyet fikrinin tezâhür ederek intişâr eylemekte [ortaya çıkarak yayılmakta] olduğunu görüyoruz.

Milliyet fikrinin suret-i tezâhürü [ortaya çıkış şekli]

Milliyet fikri, Garb, Âzerî, Kırım ve Şimal Türklerinden acaba hangisine daha evvel nüfuz etmiştir? Bu suâlin cevâbını araştırmadan önce, milliyet fikrinin bir kavimde varlığını sezdiren fikrî faâliyetleri tesbîte çalışalım: Milliyet fikrinin nüfuzu altına girmeye başlayan bir kavim, derhal bu fikri şe'niyette [gerçek hayatta] tamamıyla tahakkuk ettirmeye kalkışmaz, kalkışamaz; gayeye erinceye değin geçilecek bir hayli merhaleler, yapılacak bir çok işler vardır. Milliyet fikri aşılanmış bir kavim, kendi milliyetiyle alakadar harsî vâkı'alara [kültürel olay ve olgulara] büyük bir kıymet vermeye başlar. Harsî vâkı'aların en mühimmi lisandır. Kendi lisanının ciddî tedkîkātıyla uğraşan, kendi lisanının istiklal ve inkişâfına [gelişmesine] usulüyle çalışan kavimlerde milliyet fikrinin vücuduna [var olduğuna], hiç olmazsa milliyet hissinin pek kuvvetli olduğuna hükmedebiliriz. Ciddî lisan tedkîkātı, kurûn-ı vustâî [orta çağ-varî] "sarfiyyûn ve nahviyyûn" [gramer ve sözdizimi bilginleri] tarzında cılız muhâkemât [akıl yürütmeler] ile kalmaz, zamanımızın "filolocya" usûllerine kadar gider; yani lisan tedkîkātı, kavmin menşe'lerini [kökenlerini] taharriye [araştırmaya] sevk eder. "Filolocya" ile kavmin en eski devre-i hayatı [hayat devresi], en kadîm harsî ve dâstânî vâkı'aları [en eski kültürel ve destansı olay ve olguları] keşif ve tesbît olunur. Filolocya ve târih taharriyâtı [araş-

tırmaları], etnografya ve arkeolocya tedkîkātını icâb ettirir [incelemelerini gerektirir]. Bu bilgiler sâyesinde kavmin bütün mâzisi, ilk devrelerine kadar aydınlanır; kavmin maddî ve manevî harsı anlaşılır. Aynı zamanda kavmin hâline âit coğrafî, demografî, etnografî ve iktisâdî ma'lûmât toplanır, tanzîm olunur. Bütün bu ma'lûmât sâyesinde kavmin hars hazîneleri, iktisâdî kuvveti, medeniyet seviyesi öğrenilir. Hâsılı kavmin hususiyeti, benliği, şahsiyeti taayyün ve tavazzuh eder [belirlenir ve belirginleşir]. Eğer bu hususiyet, milliyet fikrinin tahakkukuna kâfi şerâiti câmi [yeterli şartları toplamış] ise, milliyet fikri mutlakā tahakkuk eder; yoksa fikrin tahakkuku, şerâitin husûlüne vâbeste kalır[şartların oluşmasını bekler]; ve milliyet fikriyâtçıları ile kavmin pişvâları [önderleri] bu şerâitin vücuda gelmesine çalışıp çabalarlar.

Yukarıdaki izâhâta göre, Türk kavimlerinden hangisinde ilk önce milliyet fikrinin tezâhür ettiğini tayîn edebilmek için, bu kavimlerden hangisinin lisanına, harsına, târihine.. ilh. âit tedkîkāta takvim itibarıyla daha evvel başlamış olduğunu tesbît etmek lazımdır. Bu hususa dâir elimde bir miktar malzeme var; fakat bu malzemenin mes'eleyi kat'î surette halle kâfi olmadığını mu'terifim [itiraf ederim]. Hükümlerim tabiî mevcut malzemeye göredir. Hatalı hükümler, bence meçhûl malzemeye istinaden tashih edilirse, millî târihimize hizmet edilmiş olur.

Garb Türklerinin Avrupa ile münâsebetleri

Garb, yani Selçuk ve Osmanlı Türklerinin Avrupa kavimleriyle münâsebetleri çok eskidir. Avrupa medeniyetinin, Avrupa fikirlerinin Garb Türklerine te'sîr ve nüfuzu, ancak XVIII'inci asrın ortalarından itibaren his olunmaya başlar. Bu vâkı'a, İslam medeniyetiyle Avrupa medeniyeti arasındaki muvâzenenin [dengenin] ancak XVII'inci asır

ibtidâlarından [başlarından] itibâren İslam medeniyeti zararına bozulmasıyla izâh olunabilir. Garb Türklerinin ekseriyeti, XIX'uncu asır imtidâdınca [süresince] bile, Avrupa medeniyetinin tefevvukunu [üstünlüğünü] tamâmen kabul etmiş değildir. Ma'mâfîh Osmanlı Devleti'nin muhâfaza ve idâresini deruhde edenler [üstlenenler], XVIII'inci asrın ortalarından başlayarak, Avrupa medeniyetinin, hiç olmazsa maddî medeniyetinin tefevvukunu, çok kat'î deliller önünde tasdîk ve kabul mecbûriyetinde kalmışlardı. Maddî medeniyetin manevî medeniyetle sıkı râbıtası da çok geçmeden sezildi. XIX'uncu asrın ortalarına doğru, Osmanlı Devleti'nin idâresi başında bulunanlar, bazı Osmanlı gençlerini yalnız maddî medeniyetin teknik cihetlerini öğrenmek için değil, Avrupa medeniyetinin diğer kısımlarından da istifâde edilmek için, Fransa'ya, İngiltere'ye gönderir oldular. İkinci Mahmud zamanında başlayan bu hareket, halefleri zamanında, gidenlerin adedi artmak üzere, devam etti. Avrupa'nın şurasından burasından tâli'[şans] arayarak memâlik-i Osmaniyye'ye [Osmanlı memleketlerine], bilhassa pâyitaht-ı Osmânî'ye [özellikle Osmanlı başkentine] gelen ve İslamiyeti kabul ederek devlet memuriyetlerinde hayli yüksek mertebelere kadar çıkan bir takım yabancılara târih-i Osmânî'nin her devrinde tesâdüf olunur; bunların içinde değerli adamlar da yok değildi. XIX'uncu asrın ortalarına doğru Lehistan ihtilali ile Avusturya-Macaristan karışıklıkları, mültecilerin miktarını arttırır, ve yüksek ictimâî [sosyal] tabakalara mensup cidden ilim ve ma'rifet sâhibi bazı kimseleri, memâlik-i Osmaniyye'ye atar. Osmanlı münevverleri bunlarla tanışırlar, konuşurlar, bunlardan lisan öğrenirler; ve bu mu'ârefeden [tanışıklıktan] Avrupa medeniyetine ıttıla'ları artar. Bazı gençlerin Avrupa'ya gitmesi, bazı kimselerin Avrupa'dan gelmesi, bazı mültecilerin Osmanlı zâbitân ve memurîni [subay ve memurları] arasına girmesi, Os-

manlıların okur yazar, ulemâ, asker ve memur tabakaları arasında Avrupa efkârının [Avrupa fikirlerinin] intişârına [yayılmasına] hizmet eder. Yine o sıralarda Tıbbiye mektebi, Mühendis mektebi, Harbiye mektebi, nihâyet Galata-saray açılır ve Avrupa'dan muallimler getirtilir.

Avrupa fikrinin Osmanlı Türkleri, daha doğru bir tabir ile müslüman Osmanlılar içine yayılmasında gayr-ı müslim tebaa-i Osmaniyyenin [müslüman olmayan Osmanlı tebaasının] te'sîrleri vâki olduğunu zannediyorum. Mesela eski Osmanlı teşkilatında yüksek mansıplara sâhip olan Fenerli Beğler, XVIII'inci, belki XVII'inci asırdan beri Avrupa medeniyetinden feyz almakta idiler. Divân-ı Hümâyûn tercümanlığının, Eflak ve Boğdan beyliklerinin âdeta gediklisi sayılan bu Rum asîlzâdeleri ricâl-i devletle, memurîn-i hükûmetle bittabi [devlet idarecileriyle, hükûmet görevlileriyle tabii ki] temasta bulunuyorlardı; ricâl ve memurînden gözü açık, kulağı delik olanlar, bu temaslardan husûle gelen intibâlar [izlenimler] üzerine tefekkür ve teemmülden [kafa yormaktan] hâlî kalamazlardı.

İşte böyle mütenevvi' [çeşitli] yollarla Avrupa medeniyeti, Avrupa efkârı müslüman Osmanlılar arasına nüfuz ve hulûl ediyordu [giriyor ve sokuluyordu].

XIX'uncu asrın ilk yarısı, Avrupa'da bir çok yeni fikirlerin kaynadığı ve o fikirlerin fiiliyât sahasına geçmesi'yçün milletlerin, zümrelerin çarpıştığı bir devredir: Asrın başlarında Fransız İhtilali, Napolyon İmparatorluğu bütün Avrupa'yı karıştırmıştı. Milliyet fikrine istinâd eden [dayanan] Almanlar, İtalyanlar, İspanyollar Napolyon tahakkümünün son devrelerinde İmparatora karşı millî kıyâmlar [isyanlar] ihzâr ve icrâ etmişlerdi [hazırlamış ve uygulamışlardı]. Milliyet fikrinin târih, hukûk ve edebiyat cephelerinde çok ciddî çalışan Almanlar, İtalyanlar ve İslavlar, Alman ittihadını [birliğini], İtalyan ittihadını, Avusturya tahallülünü [ayrışmasını], İslav ittihadını hazırlıyorlardı.

Hürriyetçilik, halkçılık ve sosyalistlik mezheplerinin [öğretilerinin] fikriyâtı da, bu yarım asırda iyiden iyiye işlenmişti. Asrın ortasına doğru, bilhassa merkezî Avrupa'da, saltanat-ı Osmaniyye'nin kadîm komşusu Habsburglar memleketinde, bu muhtelif fikirlerin tahakkuk ettirilmesi arzusundan doğan azîm [muazzam] bir kasırga kopmuştu.

Saltanat-ı Osmaniyye ricâlinin, münevverlerinin [Osmanlı saltanatı yöneticilerinin, aydınlarının] bu vâkı'ala-rı [olay ve olguları] işitmemiş, öğrenmemiş ve bunların sebeplerini araştırmamış olması kabul edilemez: Bâhusûs [Özellikle] ki Avusturya-Macaristan kasırgası, savurduklarından bazılarını memâlik-i Osmaniyye [Osmanlı memleketleri] hududunun içine kadar fırlatmıştı; bâhusûs ki o vâkı'alara pek benzeyen Eflak ve Boğdan iğtişâşı [karışıklığı], Mora isyanı, Sırpların harekâtı göz önünde vukû' bulmuş veya vuku bulup durmakta idi.

Bununla beraber çok gariptir ki Tanzîmât devresine kadar Osmanlı âsâr-ı muharreresi [yazılı eserleri] içinde Osmanlı Devleti'nin hayat ve istikbaliyle alakadar bu pek mühim hâdiselerin fikriyâtını izâh eden ve o fikriyâtı Osmanlı Devleti'nin esâs unsurları hakkında tatbîke çalışan hiçbir esere ben tesâdüf etmedim.

*
* *

"Tanzîmât" ve "Yeni Osmanlılar"

Tanzîmât devresindedir ki bazı işlerle bazı yazılar, Avrupa'da kaynayan hukukî, siyâsî, ictimâî bazı fikirlerin nihâyet müslüman Osmanlıların kafalarına kadar gelip yetiştiğini gösterir. Umûmiyetle Türklerin millî rûhiyâtını [millî psikolojilerini] tedkîk ettik iddiasında bulunanlar, bu kavmin fikriyâtından ziyâde fiiliyâta kıymet verdiği-

ni beyan ederler. Bu hüküm pek de hatalı olmasa gerek: Hakîkaten Türklerin nazariyât ve fikriyât ile [teoriler ve fikir işleriyle] uğraşıp yorulmaktan ise başkalarının nazarî düşüncelerinden çıkan amelî netîceleri tatbîk ile işi kolaylaştırmayı tercîh ettiklerine delalet eden târihî vâkı'alar pek çoktur. Bahsetmekte olduğumuz sahada dahi aynı hâlet-i ruhiyenin [psikolojik halin] tecelliyâtını [tecellilerini] görmekteyiz: Avrupa fikirleri, esaslarından tetebbu' olunup [okunup incelenip], o esaslara göre Osmanlı hey'et-i ictimâiyyesinin [toplumsal kadrosunun] tedkîki ile istihsal olunacak [elde edilecek] aslî netîce düşünülmeksizin, yani nazariyât ve fikriyât [teoriler ve fikirler] vâdisinde zihin yorulmaksızın, Osmanlı hey'et-i ictimâiyyesine, yukarıdan ve aşağıdan, yani idâre-i hükûmeti [hükûmet idâresini] elde tutan ricâl-i devlet [devlet yöneticileri] ile idâre-i hükûmeti beğenmeyen münevverler tarafından tatbîke kalkışıldı ki bunun yukarıdan başlayanı "Tanzîmât", aşağıdan geleni "Yeni Osmanlılık" hareketi namını almıştır; her iki harekette, ef'âl, efkârdan çok mebzuldür [fiiller, fikirlerden çok fazladır]; her iki hareketin fikriyâtına dâir ciddî eserler arayıp bulmak çok zordur.

1865'de, yani Abdülazîz'in cülûsundan [tahta çıkmasından] 4 sene sonra teşekkül eden "Yeni Osmanlılar" cemiyetinin te'sîsi celsesini [kuruluş toplantısını], bizzat cemiyete dâhil bulunmak itibarıyla aslî menba'larından öğrenmiş olması icâb eden Ebuzziyâ Tevfik Bey, *Yeni Osmanlılar Târihi* adlı eserinde şöyle nakil ve hikâye eder: İlk ictimâ'a [toplantıya] cemiyetin müessislerinden Subhi Paşa-zâde Âyetullah Beğ[3] 'Karbonari' cemiyetiyle Lehistan cemiyet-i hafiyyesine [gizli cemiyetine] müteallık *iki mühim* kitabı müstashiben [yanına alarak] gelir. İctimâ'da şâir Nâmık Kemal de hazırdır. Âyetullah'ın getirdiği ki-

[3] Türk Ocakları Merkez Hey'eti Reisi Hamdullah Subhi Beğ'in büyük biraderidir.

taplar okunarak, cemiyet-i inkılâbiyyenin [inkılapçılık/cemiyetinin] teşkiline teşebbüs hakkında müzâkere olunur. Yeni Osmanlılar cemiyeti âzasından Ebuzziyâ Beğ, ilk ictimâ'ı anlattıktan sonra şöyle bir mütalaa beyan ediyor:

> *"Bu altı nefer vatanperver o Karbonari nizâmâtını, o Sardunya gibi küçük bir devleti.. bir İtalya devletine kalbeden 'kömürcü' namındaki fedâkârân-ı şebbânın teşebbüsâtı azimperverâne ve ef'âl-i ber-endâzânelerini okudukça kim bilir nasıl bir şîr-jiyân-ı hamiyyet, ne yolda neşve-mend-i rahîk-i hürriyet kesiliyorlardı!"... ["Bu altı nefer vatanperver o Karbonari programını, o Sardunya gibi küçük bir devleti.. bir İtalya devletine dönüştüren 'kömürcü' namındaki genç fedakârların azimli girişimlerini ve seviye yükseltici faâliyetlerini okudukça, kim bilir nasıl bir gayretin coşkun aslanı, ne yolda hürriyetin kopkoyu şen bir sarhoşu kesiliyorlardı!"...]*

Bu ilk ictimâ'ın tasvîri ve tasvîr eden Ebuzziyâ Beğ'in sâdedilâne mütâlaaları pek açık göstermiyor mu ki bu pek hürriyetperver, idealist aristokrat yavrularının, o zamanlar Avrupa'yı karıştıran fikir cereyanları ve o cereyanların amelî sahadaki tecellileri hakkında o kadar sarih ma'lûmatları yoktur; kendi memleketlerinin ahvâl ve vâkı'âtını [durum ve olaylarını] tahlil edip görecek derecede nazarî hazırlıkları da yoktur. Ne kendileri, ne kendilerinden evvel gelenler, Osmanlı hey'et-i ictimâ'iyyesini [toplumsal yapısını] tedkîk için Avrupa'nın fikrî esaslarını öğrenerek, Avrupa'nın tedkîk usullerini kullanarak, bir mecmu'a-i fikriyât [fikirler demeti], bir ideolocya hazırlamamışlardır. Karbonariler Cemiyeti nizamnâmesini tercüme etmek ve onun ahkâmına göre faâliyete geçmekle her şey olup biter, matlub semereler [istenen faydalar] elde edilir, zannetmişlerdi!...